

Curs 2014- 2015

Assignatura

Medicina Preventiva i Salut Pública

Titulació/estudi: grau en Medicina (UAB-UPF)

Curs: 6è.

Trimestre: 2n.

Nombre de crèdits ECTS: 6

Hores de dedicació de l'estudiant: 150 hores (66 presencials i 84 no presencials)

Llengua o llengües de la docència: català i castellà (alguns materials d'estudi també en anglès)

Professors: l'assignatura serà coordinada pels professors Miquel Porta i Josep M. Antó i impartida pels professors Miquel Porta, Josep M. Antó, Jordi Alonso, Fernando G. Benavides, Xavier Castells, Joan Caylà, Montserrat Ferrer, Tomàs López, Miguel Ángel Muñoz, Antoni Plasència i Jordi Sunyer.

Assignatura

Medicina Preventiva i Salut Pública

1. Identificació de l'activitat

L'assignatura Medicina Preventiva i Salut Pública és una assignatura de formació obligatòria del grau en Medicina i té 6 crèdits ECTS. És impartida en el segon trimestre del sisè curs de la titulació.

2. Coordinació i professors

L'assignatura serà coordinada pels professors Miquel Porta Serra i Josep M. Antó Boqué, i impartida pels professors Miquel Porta, Josep M. Antó, Jordi Alonso, Fernando G. Benavides, Xavier Castells, Joan Caylà, Montserrat Ferrer, Tomàs López, Miguel Ángel Muñoz, Antoni Plasència i Jordi Sunyer.

Dr. Miquel Porta	Catedràtic de Medicina Preventiva i Salut Pública (UAB) Coordinador de l'assignatura ☎ 93 316 07 00 ✉ mporta@imim.es
Dr. Josep Maria Antó	Catedràtic de Medicina (UPF) Coordinador de l'assignatura ☎ 93 214 73 80 ✉ jmanto@creal.cat
Dr. Jordi Alonso	Catedràtic de Medicina Preventiva i Salut Pública (UPF) ☎ 93 316 07 60 ✉ jalonso@imim.es
Dr. Fernando G. Benavides	Catedràtic de Medicina Preventiva i Salut Pública (UPF) ☎ 93 316 08 73 ✉ fernando.benavides@upf.edu
Dr. Xavier Castells	Professor titular de Medicina Preventiva i Salut Pública (UAB) ☎ 93 248 32 88 ✉ xcastells@parcdesalutmar.cat
Dr. Joan Caylà	Professor associat mèdic (UAB) ☎ 93 238 45 45 ✉ jcayla@aspb.es
Dra. Montse Ferrer	Professora associada mèdica (UAB) ☎ 93 316 07 60 ✉ mferrer@imim.es
Sr. Tomàs López	Professor associat (UAB) ☎ 93 316 06 93 ✉ tlopez@imim.es
Dr. Miguel Á. Muñoz	Professor associat mèdic (UAB) ☎ 93 207 37 60 ✉ mamunoz.bcn.ics@gencat.cat
Dr. Antoni Plasència	Professor associat mèdic (UAB) ☎ 93 227 57 06 ✉ antoni.plasencia@cresib.cat
Dr. Jordi Sunyer	Catedràtic de Medicina Preventiva i Salut Pública (UPF) ☎ 93 214 73 40 ✉ jsunyer@creal.cat

3. Competències que s'han d'assolir

Durant el procés docent de l'assignatura es pretén que l'estudiant pugui assolir les competències demanades per les autoritats educatives i previstes en el pla d'estudis del grau en Medicina, que són les següents:

- a) Conèixer els principis i les estratègies de la medicina preventiva i la salut pública.
- b) Aplicar els mètodes propis de la medicina preventiva i la salut pública als principals problemes de la medicina clínica, la medicina preventiva i la salut pública.
- c) Conèixer els principals models sobre els factors condicionants de l'estat de salut de la població i les relacions entre salut individual i salut col·lectiva.
- d) Conèixer els principals indicadors de salut col·lectiva i del sistema sanitari.
- e) Comprendre els conceptes de condicions de vida i de factor de risc en les seves dimensions individuals i col·lectives.
- f) Aprendre els principis necessaris per planificar, programar i avaluar els programes de salut.
- g) Conèixer com fer els diferents tipus de prevenció (primària, secundària, terciària i quaternària) davant malalties, lesions i accidents.
- h) Avaluar la qualitat assistencial i definir estratègies que promoguin la seguretat del pacient.
- i) Establir les pautes temporals d'administració de vacunes.
- j) Conèixer les implicacions econòmiques i socials que comporta l'actuació mèdica, considerant criteris d'eficàcia, efectivitat i eficiència.
- k) Conèixer els factors i els processos que relacionen el medi ambient i la salut.
- l) Conèixer les relacions entre nutrició i salut, i els principis de seguretat alimentària.
- m) Aprendre les bases de la salut laboral i la influència de les condicions de treball sobre la salut.
- n) Conèixer, valorar críticament i saber utilitzar les tecnologies de la informació clínica i biomèdica, per obtenir, organitzar, interpretar i comunicar informació clínica i sanitària vàlida i rellevant.
- o) Conèixer i aplicar els principis del mètode científic a la investigació biomèdica, l'assaig clínic controlat i els altres dissenys de recerca clínica i epidemiològica.
- p) Entendre i interpretar els mètodes i les dades estadístiques en la literatura mèdica.
- q) Conèixer i saber utilitzar els principis de la 'medicina basada en l'evidència'.

4. Objectius generals d'aprenentatge

Després de completar satisfactòriament l'assignatura, esperem que l'estudiant pugui:

- a) Analitzar els problemes de salut des d'una perspectiva comunitària i integradora, i entendre el "continu salut - malaltia" com a resultat de processos socials, ambientals, clínics, sanitaris i biològics, i no com la simple interacció en un sol individu de forces biològiques aïllades del context humà, polític, econòmic i sociocultural.
- b) Comprendre els fonaments del raonament epidemiològic i aplicar els principals mètodes i tècniques de l'epidemiologia tant als problemes de la medicina clínica com als problemes de salut comunitària.
- c) Conèixer els fonaments necessaris per fer la diagnosi de salut i el pla de salut de la comunitat on treballi.

- d) Identificar les condicions, els factors i els processos de risc associats a les malalties més freqüents al nostre país i les mesures de prevenció (primària, secundària, terciària i quaternària), l'eficàcia, efectivitat i eficiència de les quals han estat substancialment demostrades científicament.
- e) Integrar en la seva pràctica clínica les pautes d'atenció preventiva i de promoció de la salut més adients a cada grup de persones.
- f) Jutjar la validesa científica, la rellevància (biològica, clínica, sanitària, ambiental o social) i la precisió estadística dels treballs i articles d'investigació.
- g) Organitzar i avaluar la seva activitat professional i la del seu equip, amb l'objectiu de millorar l'estat de salut de la comunitat on treballi i la seva satisfacció professional.

5. Objectius específics

Durant el procés docent, els alumnes tindran els objectius específics de cada classe, seminari i pràctica a la seva disposició. Aquests objectius seran l'objecte d'avaluació del rendiment acadèmic de l'estudiant.

6. Avaluació dels aprenentatges

L'avaluació de l'activitat es farà a partir dels objectius específics.

6.1. Mètodes d'avaluació

L'avaluació es farà mitjançant proves amb preguntes d'elecció múltiple (PEM), proves d'assaig, exercicis pràctics d'aplicació de coneixements, un treball de curs i treballs complementaris.

6.2 . Tipus i nombre d'avaluacions

1. Els continguts de les sessions de pràctiques i de seminaris seran avaluats en la prova d'elecció múltiple (PEM) i en la prova d'assaig. L'assistència a pràctiques i a seminaris serà obligatòria i puntuable. Recordeu que les hores de dedicació de l'estudiant a aquesta assignatura són 150 (66 presencials i 84 no presencials).
2. Els professors encarregaran la realització de treballs complementaris.
3. Cap al final del procés docent, l'alumne haurà d'entregar el treball de curs, que li serà retornat revisat per un professor i amb comentaris detallats; si el treball pot ser millorat, l'estudiant en farà una versió revisada, tenint en compte els comentaris rebuts. El treball de curs és obligatori. Si el professor ho creu oportú, convocarà l'estudiant a comentar-lo personalment. Els estudiants tindran a la seva disposició a l'Aula Global la informació necessària sobre el treball de fi de curs.
4. Al final del procés docent es farà l'avaluació final de teoria, que constarà d'una prova d'elecció múltiple (PEM), amb preguntes sobre els temes desenvolupats, i d'una prova d'assaig, amb preguntes de resposta curta.

6.3. Influència dels diferents tipus d'avaluació sobre la nota acreditativa final

El còmput de la nota final es basarà en:

- Prova d'assaig 35%
- Prova d'elecció múltiple (PEM) 15%
- Treball de curs 25%
- Pràctiques i seminaris 15%
- Treballs complementaris 10%

Recordeu que les hores de dedicació de l'estudiant a aquesta assignatura són 150 (66 hores presencials i 84 no presencials). Una bona part de les hores no presencials s'han d'invertir en el treball de curs, en els treballs complementaris i en els treballs que es deriven de les pràctiques i seminaris, així com en la lectura i la reflexió sobre els articles que es recomanen en les classes i pràctiques. Per tant, aquestes lectures són avaluable (en la prova d'assaig, en la PEM i en el treball de curs).

6.4. Criteris de superació i qualificacions qualitatives

Per superar l'assignatura, l'estudiant ha d'obtenir una nota de 5 o superior en la PEM, en la prova d'assaig i en el treball de curs. L'assistència a les pràctiques i als seminaris és obligatòria.

6.5. Criteris sobre el procés de recuperació

Els estudiants que després del procés d'avaluació no hagin superat l'assignatura tindran l'opció de fer una prova de recuperació el mes de juliol de l'avaluació que es va fer al final del procés docent amb la contingència anunciada en l'apartat 6.3. En cap cas es podrà recuperar l'activitat avaluada durant el procés docent. L'estudiant mantindrà la qualificació obtinguda durant el curs.

7. Continguts de l'assignatura

7.1. Temari que s'impartirà en les classes magistrals

I. Els contextos, processos i factors condicionants de la salut

1. La salut pública i la medicina preventiva: conceptes i estratègies fonamentals.
2. Els contextos, processos i factors condicionants de l'estat de salut i de la qualitat de vida relacionada amb la salut.
3. L'ambient físic: aire, aigua, residus, radiacions.
4. Condicions i hàbits de vida I: l'alimentació i l'activitat física.
5. Condicions i hàbits de vida II: el tabaquisme, l'alcohol i les drogues no institucionalitzades.

II. Les principals estratègies en salut pública i medicina preventiva

6. Vigilància de la salut pública.
7. Protecció de la salut i avaluació del risc.
8. Promoció de la salut i educació per a la salut.
9. Vacunacions.
10. Condicions de treball.
11. Cribratges i detecció precoç clínica. Nivells de prevenció. Estratègies preventives.
12. Activitats preventives en la pràctica clínica.

III. Els principals problemes de salut: magnitud, causes i control

13. Salut ambiental.
14. Salut laboral.
15. Salut mental.
16. Malalties cardiovasculars.
17. Càncer.
18. Obesitat i diabetis.
19. Hepatitis.
20. Infecció per VIH. Sida. Altres malalties de transmissió sexual.
21. Infeccions hospitalàries i seguretat del pacient.
22. Accidents i violències.
23. Qualitat de vida relacionada amb la salut.

IV. El nostre sistema de salut

24. Sistemes de salut: models d'organització, planificació i finançament sanitari.
25. El sistema de salut a Espanya i a Catalunya.
26. Avaluació dels serveis sanitaris: eficàcia, efectivitat, eficiència.
27. Avaluació de l'efectivitat i mesures dels resultats. Estructura, procés i resultats.
28. Qualitat assistencial i seguretat del pacient.
29. Avaluació de necessitats en salut.
30. Les desigualtats socials en salut.

7.2. Sessions de seminaris

1. Programes de prevenció en atenció primària.
2. Les desigualtats de salut a l'estat espanyol.
3. Sistema de salut, sistema de seguretat social i estat del benestar.
4. Incapacitat laboral.
5. Disruptors endocrins i altres contaminants químics ambientals.
6. Elaboració d'un programa de prevenció i control de la tuberculosi en una zona d'alta prevalença.
7. La prevenció primària dels càncers més incidents a Catalunya.
8. Cribratge genètic: condicions biològiques, clíniques i socials.
9. Seguretat del pacient.
10. Revisions sistemàtiques. Medicina basada en l'evidència. Revisió d'un estudi sobre efectivitat.
11. Avaluació de la qualitat assistencial: la central de resultats.
12. Criteris per prioritzar intervencions poblacionals.

7.3. Sessions de pratiques

1. La certificació de les causes de defunció.
2. Les malalties de declaració obligatòria (MDO).
3. Estudi d'un brot tòxico-alimentari.
4. La investigació de les epidèmies de legionel·la a Barcelona.
5. Investigació i control d'un brot de malaltia meningocòccica.
6. Deixar de fumar: el paper de la pràctica clínica i el de la salut pública.
7. La mesura dels factors socials (educació, classe social, ocupació) en la pràctica i en la recerca clínica i epidemiològica.
8. La mesura dels resultats de salut percebuts pels pacients.
9. Com calcular el nombre de pacients necessari en els estudis d'investigació clínica.
10. Programes poblacionals de detecció precoç del càncer de mama i de càncer colorectal al PSMAR.
11. Qualitat de l'aire i salut.
12. Control de la contaminació dels aliments.

8. Treball de curs

8.1. Crítica d'un article original

Fer la valoració crítica d'un article 'original' (és a dir, de recerca empírica) sobre medicina. La crítica s'ha de centrar en la metodologia de l'estudi i a valorar les seves implicacions i rellevància (rellevància clínica, sanitària, de salut pública, ambiental, social, biològica).

Pots escollir un article de recerca sobre qualsevol tema: l'etiologia, la diagnosi, la història natural d'una malaltia, el pronòstic, l'eficàcia i l'efectivitat dels tractaments, la utilitat de les proves diagnòstiques, l'organització dels serveis de salut, una política de salut pública, etc. A més, els coneixements avançats que ara teniu de medicina us permeten fer crítiques òptimes des dels punts de vista clínic i metodològic.

Els únics dissenys que queden exclosos del treball són els "informes d'un cas" (*case reports*) i les "sèries de casos" (*case series*).

Naturalment, també t'encoratgem a valorar un article de recerca empírica sobre un tema de medicina preventiva, epidemiologia i salut pública (per exemple, un treball de recerca sobre etiologia, sobre l'efectivitat d'una intervenció, sobre l'efectivitat o eficiència d'un programa de detecció precoç, d'un programa de protecció de la salut, una intervenció ambiental o sociosanitària, etc.).

Els professors us proposem cada any articles per criticar; si, en canvi, en trobes un pel teu compte, l'has de presentar als coordinadors de l'assignatura per tal que l'aprovem, ja que no tots els articles són adients per fer el treball de curs.

Els articles que trieu pel vostre compte han d'haver estat publicats a partir de març del 2014. Dues persones no podeu comentar el mateix article: cada article ha de ser valorat per un estudiant diferent. L'article que s'hagi de comentar ha de rebre el vistiplau dels coordinadors de l'assignatura al més aviat possible. Aquesta aprovació també l'heu de coordinar amb el delegat de curs, el qual ens farà arribar la llista d'articles triats (fotocòpia de la primera pàgina de l'article, afegint-hi el nom de l'estudiant o PDF dels articles). Els coordinadors de l'assignatura comunicaran posteriorment si algun alumne ha de canviar l'article escollit.

Per fer la valoració crítica d'un article heu de basar-vos explícitament en els criteris proposats pels articles de la sèrie *Users' Guides to the Medical Literature*. No utilitzis criteris procedents de documentació de poca qualitat, com la que sovint es troba a Internet, produïda per fonts poc reconegudes.

Els articles de la sèrie *Users' Guides to the Medical Literature* els pots trobar al Campus Global. Per a cada tipus d'estudi només serà necessari estudiar els dos o tres articles relacionats de la sèrie. És imprescindible llegir amb calma els articles que corresponguin d'aquesta sèrie i entendre'n bé els criteris per poder-los aplicar a l'article que vols valorar.

En aquest llibre estan recollits tots els articles: Guyatt GH, Rennie D, eds. *Users' Guides to the Medical Literature: A Manual of Evidence-Based Clinical Practice*. Chicago: AMA Press; 2002.

En la bibliografia del curs (vegeu l'apartat 11 d'aquest programa) també hi ha diverses obres que et donen criteris per fer el treball de curs (per exemple, els llibres de Fletcher et al., Sackett et al., o Straus et al.).

Les guies per redactar articles sobre assajos clínics (CONSORT), estudis observacionals (STROBE) o revisions sistemàtiques (PRISMA), entre d'altres*, poden ser útils per fer un repàs final de la informació que ha d'incloure el teu treball de curs, però no estan dissenyades per fer una revisió crítica dels estudis.

*Disponibles a <http://www.cochrane.org/about-us/evidence-based-health-care/webliography/books/reporting>. També poden ser útils:

Vandenbroucke JP, et al. Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology (STROBE): explanation and elaboration. *Epidemiology* 2007; 18: 805-835.

Gallo V, et al. STrengthening the Reporting of OBservational studies in Epidemiology – Molecular Epidemiology (STROBE-ME). An extension of the STROBE statement. Publicat simultàniament a *PLoS Medicine* (2011; 8 (10): e1001117) i altres revistes.

Els criteris que utilitzis els has d'adaptar als objectius i a les característiques del treball que critiques. Per exemple, si valores un estudi de cohorts sobre etiologia i que no és directament rellevant per a l'atenció a persones malaltes (ja que parla, per exemple, de l'etiologia ambiental d'una malaltia), potser no procedeix valorar si el treball ha estudiat “pacients” semblants als que veus a l'hospital, i segurament has de valorar les implicacions clíniques d'una manera diferent que si analitzes un estudi sobre diagnòstic o terapèutica.

Abans de poder aplicar bé els criteris has d'haver estudiat. En concret, has de conèixer els fonaments del disseny o tipus d'estudi que critiques (raó de ser de les principals opcions metodològiques, avantatges i limitacions, etc.). Si, per exemple, critiques un estudi cas-control, has d'haver estudiat bé el capítol corresponent en el llibre que triïs d'entre els que hem recomanat a classe i en aquest programa.

En el treball has d'esmentar explícitament –però no explicar– cadascun dels criteris que fas servir per valorar l'article (un per un), juntament amb el teu comentari o valoració de fins a quin punt l'article compleix el criteri. La crítica metodològica a l'article i la valoració de les seves implicacions i rellevància ha d'ocupar la major part del treball; no t'estenguis gens en la introducció del treball; no facis una introducció teòrica a la malaltia o al tipus de disseny, vés al gra; no expliquis els avantatges i les limitacions teòriques del disseny, aplica-les a l'article que critiques. No descriguis el que van fer els autors més enllà del que sigui imprescindible, no tradueixis l'article: els professors ja el llegim pel nostre

compte. En resum, critica bé l'article. Tots els treballs han d'acabar amb un apartat de conclusions i comentaris personals on resumeixis la teva opinió personal sobre el significat, les implicacions i la rellevància de l'article que has comentat.

8.2. Normes generals per al treball de curs

Tots els treballs escrits s'han de presentar: 1) indistintament en català, castellà o anglès; 2) escrupolosament redactats, sense faltes d'ortografia o gramaticals; 3) ben impresos; i 4) utilitzant bé les 'Normes de Vancouver' pel que fa a les citacions bibliogràfiques.

El treball té caràcter obligatori per a tothom i ha de ser de molt bona qualitat. En funció de la seva qualitat, pot representar fins al 25% de la nota final de l'assignatura, sempre que en l'examen escrit (PEM i prova d'assaig) s'obtingui almenys una nota de 5. Els treballs de baix nivell no comporten cap bonificació envers la qualificació final.

El treball ha de parlar exclusivament de l'article, n'ha de fer una crítica constructiva, detallada i en profunditat. No hi poseu 'palla', no us estengueu en altres qüestions. No repetiu el que diem a classe o llegiu en els llibres: apliqueu-ho a l'article.

Quan entregueu el treball no oblideu d'adjuntar una còpia de l'article sencer que comenteu. Normalment, el professor que corregeixi el treball el retornarà a l'estudiant amb comentaris per millorar-lo. Quan el professor consideri que la informació disponible per avaluar un treball pot millorar fent una reunió amb l'estudiant, el convocarà per comentar-l'hi. Sempre que l'estudiant necessiti el consell d'un professor per millorar el seu treball de curs, demanarà hora al professor que correspongui.

Per tal de facilitar la correcció de la segona versió, aquesta s'haurà de fer amb els canvis marcats; es presentarà també una versió sense marcar els canvis.

Recorda que sovint els articles publicats en les bones revistes generen correspondència: unes setmanes després de la publicació de l'article original, la revista publica cartes al director que comenten el treball. Consultar aquesta correspondència és convenient i et pot ajudar en la teva crítica. El mateix val per als editorials o comentaris que les revistes sovint publiquen en el mateix número en què apareix l'article original: busca si n'han publicat i aprofita el que diuen en el teu treball. En aquest, esmenta sempre si l'article va anar acompanyat d'algun comentari o editorial, i si va generar o no correspondència.

Tots els treballs han d'acabar amb un apartat de conclusions i de comentaris personals on resumeixis la teva opinió personal sobre el significat, les implicacions i la rellevància de l'article que has comentat.

9. Metodologia docent

El curs combinarà estretament les sessions teòriques amb les sessions pràctiques i els seminaris. Les sessions teòriques aniran dirigides principalment a la presentació estructurada i sistemàtica dels conceptes més complexos i dels models teòrics. Les pràctiques i seminaris permetran contextualitzar i desenvolupar el contingut de les sessions teòriques i, especialment, integrar aquests coneixements amb la resolució de problemes.

Per tal d'aprofundir en l'aplicació dels coneixements adquirits, el programa inclou l'elaboració d'un treball de fi de curs; podeu veure les pautes per fer el treball en aquest document.

10. Programació d'activitats

La programació de les activitats de l'assignatura es donarà a conèixer als estudiants oportunament.

11. Bibliografia recomanada bàsica

Hernández-Aguado I, Gil de Miguel A, Delgado Rodríguez M, et al., eds. *Manual de Epidemiología y Salud Pública para Grados en Ciencias de la Salud*. 2a. edició. Madrid: Editorial Médica Panamericana, 2011.

Martínez Navarro F, Antó JM, Castellanos PL, et al., eds. *Salud Pública*. Madrid: McGraw-Hill / Interamericana, 1998.

Sierra A, Sáenz MC, Fernández-Crehuet J, et al., eds. *Medicina Preventiva y Salud Pública*. 11a. edició. Barcelona: Elsevier Masson, 2008.

Detels R, Beaglehole T, Lansang MA, Gulliford M, eds. *Oxford Textbook of Public Health*. 5a. edició. 3 vols. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Wallace RB, eds. *Maxcy Rosenau-Last Public Health and Preventive Medicine*. 15a. ed. New York: McGraw-Hill, 2008.

Porta M, ed. *A Dictionary of Epidemiology*. 6a. edició. New York: Oxford University Press, 2014.

Altres llibres de referència recomanats:

Szklo M, Nieto FJ. *Epidemiology. Beyond the basics*. 3a. edició. Sudbury, MA: Jones & Bartlett, 2014.

Guest C, Ricciardi W, Kawachi I, Lang I, eds. *Oxford handbook of public health practice*. 3a. edició. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Benavides FG, Ruiz-Frutos C, García AM, eds. *Salud Laboral: conceptos y técnicas para la prevención de riesgos laborales*. 3a. edició. Barcelona: Masson, 2006.

Fletcher RH, Fletcher SW, Wagner EH. *Epidemiología clínica. Aspectos fundamentales*. 2a. edició. Barcelona: Masson, 1998 (última reimpressió: 2008) (traducció de: *Clinical epidemiology. The essentials*. 3a. edició. Baltimore: Williams & Wilkins, 1996). Última edició: Fletcher RH, Fletcher SW, Fletcher GS. *Clinical epidemiology. The essentials*. 5a. edició. Baltimore: Lippincott, Williams & Wilkins, 2014.

Straus S, Richardson WS, Glasziou P, Haynes RB. *Medicina basada en la evidencia. Cómo practicar y enseñar la MBE*. 3a. edició. Madrid: Elsevier, 2006. Última edició: Straus S, Richardson WS, Glasziou P, Haynes RB. *Evidence-based medicine. How to practice and teach it*. 4a. edició. Edinburgh: Elsevier / Churchill Livingstone, 2011.

Sackett DL, Haynes RB, Guyatt GH, Tugwell P. Epidemiología clínica. Ciencia básica para la medicina clínica. 2a. ed. Buenos Aires: Editorial Médica Panamericana SA, 1994 (traducció de: *Clinical epidemiology: A basic science for clinical medicine*. 2a. edició. Boston: Little, Brown and Co., 1991). Última edició: Haynes RB, Sackett DL, Guyatt GH, Tugwell P. *Clinical epidemiology. How to do clinical practice research*. 3a. edició. Philadelphia: Lippincott, Williams & Wilkins, 2005.

Hulley SB, Cummings SR, ed. *Diseño de la investigación clínica. Un enfoque epidemiológico*. Barcelona: Doyma, 1993 (traducció de *Designing clinical research: an epidemiologic approach*. 1a. edició. Baltimore: Williams & Wilkins, 1988). Última edició: Hulley SB, Cummings SR, Browner WS, Grady DG, Newman TB. *Designing clinical research*. 4a. edició. Philadelphia: Lippincott, Williams & Wilkins, 2013.